

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

МРНТИ:10.31.51
УДК: 347.911.95

10.51889/1810-8636.2023.1.71.007

Г.Б. Меирбекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

АТҚАРУ ӨНДІРІСІНДЕГІ ТАТУЛАСУ КЕЛІСІМІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘНІ

Аңдатпа

Мақалада атқару өндірісі – бұл өзіне тән азаматтық процестің соңғы сатысы екендігін ол, біріншіден, өндіріп алушы мен борышкердің татуласу келісімін реттеуге арналған заңнаманың ерекшеліктері ескеріле отырылып, тәжірибеде оларды қолданудың тиімділігінің артуының негізгі бағыттары анықталады. Бүгінгі таңда атқару сатысындағы татуласу келісімін жасауды реттеуге арналған атқарушылық іс жүргізу қатынастарды дамыту және оларды қорғау мемлекеттік саясатының басым міндеттері болып табылады. Азаматтардың құқықтарын қалпына келтіру және оны қорғауды қолдау үшін әртүрлі құқықтық құралдар қолданылады: сотқа дейінгі медиаторлардың көмегімен татуласу рәсіміне келу. соттан тыс татуласу келісімін жасау, сот процесіндегі және атқару сатысындағы татуласу келісімі жайлы қарастырылады.

Алайда татуласу келісімі азаматтық процестің табиғатымен тығыз байланысты, оны жасауға іс жүргізу қызметі бағытталған. «Азаматтық іс жүргізудің айрықша белгісі – олардың тараптарының толық билігінде болуы. Сонымен, егер белгілі бір азаматтық процестің тараптары атқару өндірісіне дейін де, одан тыс жерде де татуласу келісіміне келе алса, одан толық бас тарта алса, онда оны процесс барысында өз құқықтарына бірдей еркін билік етуден айыруға негіз жоқ екенін естен шығармау жайлы айтылады

Түйін сөздер: азаматтық процесс, атқару өндірісі, тараптар, өндіріп алушы, борышкер, татуласу келісімі, медиация, медиатор.

G.B. Meirbekova¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

LEGAL SIGNIFICANCE OF THE CONCILIATION AGREEMENT IN THE ENFORCEMENT PROCEEDINGS

Abstract

In the article, enforcement proceedings are the last stage of a specific civil process, first of all, the features of the legislation regulating the conciliation agreement between the recoverer and the debtor are taken into account, as well as the main directions for increasing the effectiveness of their application in practice. Today, the development of enforcement proceedings for the regulation of conciliation agreements at the executive stage and their protection are the main tasks of state policy. To restore the rights of citizens and ensure their protection, various legal instruments are used: mediation with the help of pre-trial mediators. the conclusion of a settlement agreement out of court, a settlement agreement in court and the stage of execution are discussed.

However, the conciliation agreement is closely related to the essence of the civil process, which is aimed at its creation. “A distinctive feature of civil proceedings is the full powers of its parties. So, if the

parties to a certain civil process can come to a conciliation agreement both before and outside the enforcement proceedings, or can refuse it altogether, then there is no reason to deprive them of the same free exercise of their rights during the process.

Keywords: civil process, enforcement proceedings, parties, recoverer, debtor, settlement agreement, mediation, mediator.

Г.Б. Меирбекова¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРИМИРИТЕЛЬНОГО СОГЛАШЕНИЯ В ИСПОЛНИТЕЛЬНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

В статье исполнительное производство является последней стадией конкретного гражданского процесса, в первую очередь учитываются особенности законодательства регулирования примирительного соглашения между взыскателем и должником, а также основные направления повышения определяется эффективность их применения на практике. На сегодняшний день развитие исполнительного производства по регулированию примирительных соглашений на исполнительных стадиях и их защита являются основными задачами государственной политики. Для восстановления прав граждан и обеспечения их защиты используются различные правовые инструменты: медиация с помощью досудебных посредников. Обсуждается заключение мирового соглашения во внесудебном порядке, мировое соглашение в судебном порядке и стадии исполнения.

Однако примирительное соглашение тесно связано с сущностью гражданского процесса, который направлен на его создание. «Отличительной чертой гражданского судопроизводства является полнота полномочий его сторон. Так, если стороны определенного гражданского процесса могут прийти к примирительному соглашению как до, так и вне исполнительного производства, а могут и вовсе от него отказаться, то нет никаких оснований лишать их такого же свободного осуществления своих прав в ходе процесса.

Ключевые слова: гражданский процесс, исполнительное производство, стороны, взыскатель, должник, мировое соглашение, медиация, медиатор.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының процестік құқығы да Төрелік іс жүргізу құқығы да тараптарға татуласу келісіміне мүмкіндік береді, яғни, Азаматтық процестік кодексіне [1] сәйкес тараптар істі бітімгершілік татуласу келісімімен аяқтай алады. Бұл ереже іс жүргізу құқығының жария-құқықтық сипатына қарамастан, тараптарға дауды өз бетінше тоқтатуға мүмкіндік береді және процестегі диспозитивтілік принципінің көрінісі болып табылады. Айта кету керек, зерттеушілер арасында бұл бітімгершілік келісім институтының құқықтық табиғаты мәселесі бойынша консенсус жоқ. Осылайша, Т.М. Яблочков әлемдік татуласу келісімі процестің аяқталуының өзіндік формасы екенін атап көрсетті. Дүниежүзілік татуласу келісім концепциясы маңызды шарт ретінде міндетті өзара жеңілдіктердің болуын мүлде білдірмейді: ол сондай-ақ талаптардың бүкіл көлемінің бір жағының екінші жағының біржақты концессиясынан тұруы мүмкін. Сонымен қатар, өзінің заңды күші бойынша бітімгершілік келісімі заңды күшіне енген сот шешімінің заңды күшіне енген шешіміне тең [2, 85 б.].

Осыған ұқсас көзқарасты Ресейлік процессуалист Г.Ф. Шершеневич бітімгершілік келісімнің шарттық сипатын айта отырып, азаматтық сот ісін жүргізудегі тараптардың жеке құқықтарының бірі тараптардың істі бітімгершілік келісімімен аяқтау құқығы екенін көрсетті. Бітімгершілік татуласу мәміленің шарт екенін ескере отырып, автор оны жасасу мүмкіндігі тараптардың жеке қабілетіне және оның субъектісінің заңдылығына байланысты екенін атап көрсетеді. Татуласу келісімін жасау туралы мәселені шешу кезінде тараптар өзара келісім

бойынша әрекет етеді, контрагенттер бітімгершілік мәміле бойынша өздері мәлімдей алған құқықтарды алады [3, 216-220 бб.]. Г.Ф.Шершеневич бітімгершілік мәмілені қарастыра отырып, сонымен бірге ол өзінің құқықтық табиғаты бойынша шарттық қатынасты білдіреді, сондықтан келісім-шарттар үшін белгіленген барлық субъективті және объективті шарттар бітімгершілік мәмілелерге толықтай қолданылады деген қорытындыға келеді [3, 446 б.].

Бірақ бітімгершілік татуласу келісімді сот міндетті түрде бекітуі тиіс. Татуласу келісімін соттың бекіту тәртібіне қойылатын талаптар жария құқық қағидасының аясына жататын іс жүргізу заңнамасымен белгіленеді. Іс жүргізу құқығының императивтік сипатына байланысты соттың бітімгершілік келісімді бекіту тәртібін бұзуы сот актісін сөзсіз жоюға әкеп соғады, ал бітімгершілік келісім, оны бекіту туралы соттың ұйғарымы болмаған жағдайда, сот актісін шартсыз жоюға әкеп соғады.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер). Атқару құжаты ұсынылған сәттен бастап тараптардың атқарушылық іс жүргізудегі құқықтары мен міндеттерін дамытудың дербес кезеңі басталады. Атқару құжатының түріне, іс-әрекеттердің сипатына (ерікті және мәжбүрлі), сондай-ақ істердің әртүрлі санаттарының материалдық-құқықтық белгілеріне, құқықтарды, міндеттер мен мүдделерді беруді қамтамасыз ететін механизмге байланысты бөлінеді. Атқару құжаты шындығында басқаша. Атқару құжаттарын жүзеге асыру механизмі тұрғысынан құқықтық қатынастардың сипатын ескере отырып, борышкердің өндіріп алушының міндеттемесін мәжбүрлеп орындауын қамтамасыз ететін механизмді бөліп көрсетуге болатын сияқты, атқару құжаты және ерікті орындау механизміне сай болады. Соңғысы субъектілердің заңды мінез-құлқын негізінен құқықтық сана деңгейінде құндылық бағдарлары, құқықтық қатынастар, атқарушылық құжаттарды орындау процесіндегі мінез-құлық мотивтері қамтамасыз етеді [4].

Атап өтерлігі, атқарушылық іс жүргізу процесіндегі бітімгершілік татуласу келісім, сот талқылауы барысында жасалған бітімгершілік келісімнен айырмашылығы, тараптар арасындағы дауды сот шешіп қойған уақытта жасалады. Сонымен қатар, орындау сатысында өндіріп алушыда борышкердің белгілі бір әрекеттерді жасау немесе қандай да бір әрекеттерді жасаудан бас тарту міндетін белгілейтін сот актісі бар. Бұл кезеңдегі бітімгершілік татуласу келісім ерікті орындау механизмі ғана болып табылады, оның негізгі процессуалдық мақсаты - мемлекеттік мәжбүрлеу механизмінен бас тарту немесе, егер мұндай рәсім басталған болса, орындауды тоқтату болып табылады. Оның шарттары ерікті түрде, ол соттың атқару парағын беруге негіз болып табылады және мәжбүрлеп орындауға жатады. Заңды күшіне енген сот актілері Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында міндетті және орындалуға жатады. Атқарушылық іс жүргізу сатысында жасалған бітімгершілік татуласу келісімінің ерекшелігі – атқарушылық іс жүргізуде бітімгершілік келісімін жасасуға рұқсат беретін заңда осы ережеден ерекшелік қарастырылғандығында. Бітімгершілік татуласу келісімінің жасалуы іс жүзінде бұрын шығарылған барлық сот шешімдерінің күшін жояды. Сонымен, атқарушылық іс жүргізу сатысында жасалған татуласу келісімі іс жүзінде оны жасасқан адамдарға істі қараудың салдарын өзгерту және шешімді өзгерту мүмкіндігін береді. М.А. Рожкова атқарушылық іс жүргізу тараптарын бітімгершілік келісімін жасасуға итермелейтін негізгі себеп сот талқылауынан айырмашылығы, құқықтың даулылығы емес, орындауды толық көлемде жүзеге асыру мүмкіндігіне қатысты белгілі бір күмәндар болып табылады-деген болатын [5, 184 б.].

Атқарушылық іс жүргізудегі бітімгершілік татуласу келісімі, сондай-ақ сот ісін жүргізу барысында жасалған бітімгершілік келісімі екі заңды фактіге негізделеді: өндіріп алушы мен борышкер арасындағы келісімнің жасалуы және оны соттың бекітуі.

1. Келісім-шартын жасасу. Атқарушылық іс жүргізудегі бітімгершілік келісімді жалпы юрисдикциядағы сот немесе төрелік сот қарайтынына және бекітетініне байланысты, Қазақстан Республикасының Төрелік іс жүргізу заңы мен Азаматтық процестік кодексінің бітімгершілік келісімін жасау мәселесіне көзқарастар талаптары әртүрлі болатынын атап өткен жөн. Сонымен, баптың Қазақстан Республикасының Төрелік іс жүргізу Заңына сәйкес татуласу келісімі тек жазбаша түрде жасалуы керек, сонымен қатар бітімгершілік келісімі сақталуы тиіс белгілі бір шарттар белгіленеді [6].

Атқару өндірісінде тараптар бітімгершілік келісімін төрелік процестің кез келген сатысында және сот актісін орындау кезінде жасай алады. Қолданыстағы заңнаманы талдау орындау сатысында жасалған бітімгершілік келісімі мына талаптарға сай болуы керек деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді: а) анықтық, б) сөзсіз және в) талап қоюда берілген барлық нәрсеге қатысты жасалуы тиіс.

Бітімгершілік татуласу келісімнің анықтығы оның даудың маңызды объектісіне қатысты тараптардың құқықтары мен міндеттерін нақты көрсету керектігін білдіреді, ал атқарушылық бітімгершілік келісімде балама шарттар болуы мүмкін емес. Атқару рәсімі оның орындалуына оның туындауы немесе болмауы туралы шарттарды енгізуге жол бермеу болып табылады. Оның азаматтық процестегі татуласу келісімінен айырмашылығы, сот орындаушысының нысаны үшін міндетті шарттарды белгілемейді. бітімгершілік келісімі және тараптарға бітімгершілік келісімін жасау арқылы істі өз бетінше тоқтатуға мүмкіндік беретін жалпы алғышарттарды ғана қамтиды. Осылайша, жалпы юрисдикциядағы соттарда тараптардың келісімге келу туралы ауызша өтініші арқылы жеке құжат жасамай-ақ, бітімгершілік татуласу келісімін жасауға болады, оның талаптары сот отырысының хаттамасында белгіленеді.

2. Соттың бітімгершілік татуласу келісімін бекітуі. Атқарушылық іс жүргізудегі бітімгершілік татуласу келісімін жасасу мәселесі бойынша заңнама нормаларын зерделеу бітімгершілік келісімді бекіту кезінде соттың негізгі қызметі бітімгершілік келісімнің оның заңға сәйкестігін және шарттардың сақталуын тексеру болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл тұжырым, атап айтқанда, соттың істі мәні бойынша басқа адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қарамай, бітімгершілік келісімді ұйғарым шығару арқылы бекітетіндігіне негізделген. Сот актісін орындау процесінде жасалған бітімгершілік келісімді бекіту туралы сот ұйғарымында осы сот актісін орындауға жатпайтыны не бітімгершілік келісімді бекіту туралы сот ұйғарымының күшін жоюға әкеп соғатыны, не болмаса мұндай ұйғарым болмаған жағдайда бітімгершілік келісімі заңды күші жоқ және заңды салдарға әкеп соқпайтын болып есептеледі. Тек іс жүргізу құқығының нормалары немесе бітімгершілік татуласу келісімін жасасу талаптары бұзылатынын ерекше атап өтеміз. Бітімгершілік татуласу келісімнің заңдылығын тексере отырып, сот тараптардың келісімін даулау туралы талап арызда көрсетілуі мүмкін мәселелерді қазірдің өзінде зерттеп, бағалайды. Демек, соттың материалдық құқық нормаларын бұзуы туралы мәселені көтеру орынсыз болып көрінеді, яғни мәні бойынша іс қаралмайды, ал атқарушылық іс жүргізу тараптардың қалауы бойынша тоқтатылады.

Бітімгершілік келісімде тараптардың бір-біріне немесе бір тараптың екіншісіне міндеттемелерін орындау шарттары, мөлшері мен мерзімдері туралы келісілген мәліметтері болуы керек. Бұл ережені түсіндіре отырып, атқарушылық іс жүргізуде бітімгершілік келісімді тек бір тарап міндетті болған жағдайда жасауға рұқсат етіледі деген қорытындыға келуге болады. Мұндай түсіндіру атқарушылық іс жүргізуде жасалған бітімгершілік келісімнің мәнін дәл көрсетпейтін сияқты. Атқарушылық іс жүргізу өз алдына борышкерден орындауды талап етуге құқығы бар және сотпен расталған өндіріп алушының үстем жағдайын білдіреді, ал борышкер міндетті тұлға ретінде айқын емес тиімді жағдайда болады. Автордың пікірінше, бұл жерде бітімгершілік келісімнің мәні екі жақтың да екінші тараптың шарттарын қабылдауға бағытталған өздерінің келісілген еркін білдіруінде құқықтық қатынастардың әртүрлі полюстерінде орналасқан субъектілер еріктерінің келісімділігі ретінде қарастырылады. Біржақты бас тарту, сондай-ақ орындау бір тараптың ерік-жігерін қамтиды, ол атқарушылық іс жүргізудің басқа қатысушылары үшін міндетті болады, бірақ біздің ойымызша, ажырамас атрибуты болып табылатын бітімгершілік татуласу келісімі шарттың элементін қамтымайды.

Атқарушылық іс жүргізудің түпкілікті мақсаты сот шешімінде және басқа да атқару құжатында қамтылған тапсырманы орындау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін сот орындаушысы міндетті тұлғаның еркінен басқа атқару құжаттарының орындалуына кепілдік беретін орындауды жүзеге асырады және борышкердің орындамаған міндеттемелері үшін санкциялар ретінде әрекет етеді. Сот орындаушылардың әрекетіне, әрекетсіздігіне шағым жасау туралы істерді қарау Алгоритмін әзірлеуші облыстық соттың судьясы Гүлмира Егембердиева

қатысушылардың назарын атқарушылық іс жүргізу органымен бірлесіп татуластыру рәсімінің тиімділігіне, атап айтқанда сот орындаушыларының әрекеттеріне шағым бойынша соттардағы жүктемені азайтуға, сот актілерін неғұрлым қысқа мерзімде орындауға, атқарушылық іс жүргізу тараптарының шығындарын азайтуға, татуластыру туралы келісім жасау немесе өндіріп алушының талап қоюдан бас тартуы сияқты татуластыру рәсімінің оң нәтижесіне, өндіріп алушының талаптарын қанағаттандырудың өзге тәсілдері туралы тараптарды хабардар ету, борышкердің шығындарын азайту және тараптардың әріптестік қатынастарын сақталуына аударды [7]. Сот шешімдерін орындаудың негізгі жария-құқықтық белгілері ретінде мыналарды көрсетуге болады:

– борышкерге мәжбүрлеу шараларын қолдану тәртібі мен тәртібін қатаң реттеу - өндіріп алушылардың құқықтарын ғана емес, сонымен бірге борышкер мен өндіріп алуды жүзеге асыратын тұлғалардың құқықтары мен міндеттерін нақты реттеу; борышкер мен өндіріп алушының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін іс жүргізу кепілдіктері; сонымен бірге, біздің ойымызша, жария құқық саласы ретінде атқарушылық іс жүргізудің қажетті белгісі – атқарушылық іс жүргізудің арнайы субъектісінің өкілеттігі бар, сот орындаушысының болуы. Атқарушылық іс жүргізу саласындағы қатынастар, сондай-ақ басқа да іс жүргізушілік құқықтық қатынастар бағынушылық негізінде құрылатынына байланысты процестік құқықтық қатынастың субъектілік құрамының ерекшелігін атап өту керек. Тиісті заңнамада белгіленген шектерде орындау процесінің дамуын таңдау мүмкіндігі бар беделді субъектінің міндетті түрде қатысуы болып табылады.

Сонымен бірге юрисдикциялық актілерді орындау саласындағы қатынастар белгілі бір дискрецияға ие болады.

Осылайша, азаматтық процеске қатысушылардың талап қою тағдырына байланысты қалау еркіндігі яғни, талап қою/қарсы талап қою, талап қоюдан толық немесе ішінара бас тарту, бітімгершілік келісімін жасау және т.б. атқарушылық іс жүргізуде өзінің жалғасын табады. мүдделі тұлғалардың атқарушылық іс жүргізу барысына белгілі бір жолмен ықпал ету және істің одан әрі тағдырын анықтау мүмкіндігінде болады. Атқарушылық іс жүргізу саласындағы диспозитивті бастаудың функционалдық әсер етуінің бір көрінісі екенін атап өткен жөн. Ол құқық қорғау қызметінің динамикасын қамтамасыз ету болып табылады. Азаматтық юрисдикция саласындағы құқық қорғау қызметінің динамикасын қамтамасыз етуді жан-жақты зерттеген М.А. Гурвич азаматтық процестің қозғаушы принципінің әрекет ету механизмін аша отырып, келесі негізгі жайттарды атап көрсетті. Оның әсерінен процесс туындап, дамып отыратын ынталандыруды процестегі қозғаушы принцип деп атайды. Қозғалыс принципінің субъектісі немесе объектісі – бұл даулы құқық, заңмен қорғалатын мүдде, оған сотқа жүгінеді. Субъективтік азаматтық құқықтың дербестігі, оның әкімшілік табиғаты процесте диспозитивтік принципінде көрініс табады, ол процесті бастау және оның одан әрі қозғалуына себепші болу үшін біржақты ерік заңмен берілген мүмкіндікте [8, 24-26 б.].

Азаматтық іс қозғау механизмінің негізгі факторы ретінде процеске қатысушылардың біржақты еркін білдіру құқықтарын көрсетті. Бұған дейін осыған ұқсас көзқарастарда азаматтық іс жүргізу құқықтық қатынастарда «сот мүдделі тұлғалардың өтінішінсіз азаматтық істерді қозғамайды» оның қозалуы басталуы мүдделі тараптарға байланысты. Сонымен, адамның сотқа жүгінуі азаматтық процестік құқықтық қатынастың пайда болуына және қызмет етуіне әкелетін азаматтық процесті бастайтын іс жүргізушілік құқықтық факті, әрекет.

Жоғарыда айтылғандармен келісе отырып, атқарушылық іс жүргізудің процессуалдық сипаты да факультативтік принципіннің ықпалына ұшырайтынын атап өткім келеді. Атқарушылық іс жүргізудің процессуалдық сипатына тоқталып, Эндрюс Н. Соттың шешімін орындауға байланысты атқару өндірісі, мысалы, банкроттық туралы шешімді немесе шет мемлекет сотының шешімін орындау туралы Англия сотына талап беруге соттың шешімі күшіне енгеннен кейін алты жыл талап мерзімін белгілеген. Бұл талап мерзімі қарапайым азаматтық сот шешімін орындауға қатысты қолданылмайды. Алты жыл талап мерзімінен кейін соттың шешімін орындауға ұсыну үшін соттың рұқсаты қажет, бірақ ондай рұқсатты сот сирек береді [9, 28 б.].

Сот шешімдерін орындау процессуалдық нысанда жүзеге асырылады; атқарушы органдар қызметінің тәртібі заңмен белгіленеді; мүдделі тұлғаларға атқарушылық іс жүргізуге қатысу мүмкіндігі беріледі; сонымен бірге оларға белгілі бір процессуалдық құқықтар беріледі. «Біздің пікірімізше, атқарушылық іс жүргізудегі дискрециялық принциптің әрекеті азаматтық іс жүргізу саласындағы дискрециялық принциптің әрекетіне ұқсас, бұл ерекшеліктерді ескере отырып. әрбір салаға тән әсерінен атқарушылық іс жүргізу туындайтын және дамитын қозғаушы ынталандырушы - өз құқығын жүзеге асыруға мүдделі өндіріп алушының мүддесі, оны (мүдде) атқарушылық құжатты орындауға қолданушы өндіріп алушы жүзеге асырады. Өндіріп алушының өзінің біржақты еркін білдіруі бойынша атқару рәсіміне (процесіне) және оның кейіннен қозғалуына бастамашылық ете алатын заңда көзделген мүмкіндік өндіріп алушы құқықтарының дербестігі болып табылады. Атқарушылық іс жүргізуді қозғау немесе қозғамауды өндіріп алушы ғана шешуге құқылы, тиісінше сот орындаушысы өндіріп алушының өз еркінсіз атқарушылық іс жүргізуді қозғай алмайды. Мұндағы диспозитивті бастама өндіріп алушының атқару парағын өндіріп алуға ұсыну мәселесін шешудегі құқығы, бостандығы болады.

Атқарушылық іс жүргізу саласындағы юрисдикциялық қызмет шеңберінде шешімінде әрекеттерді тараптардың өздері біржақты еркіндік ретінде бағыттайтын бірқатар мәселелер бар, мысалы, кредитордың өндіріп алу немесе қайтарып алу туралы өтініш беруден бас тартуы, атқару парағы және бітімгершілік рәсімдер арқылы ерік-жігерді бірлесіп білдіру, бұларға бітімгершілік татуласу келісімі жатады. Бұл жағдайда ерекше айырықша қасиет – заңды мүдделері қарама-қайшы келетін екі субъекті арасындағы дауды мемлекеттік мәжбүрлеу құралдарын қолданбай шешуге болатындығы. Бұл ретте қарым-қатынастарды тікелей және беделді реттеу жоқ, шынында да тараптарға бітімгершілік келісімін жасасу шарттарын ешкім көрсете алмайды. Атқарушылық іс жүргізуде жеке құқық қағидаттарының болуы тараптардың бастамашылық танытуын білдіреді; атқарушылық іс жүргізудің пайда болуы мен қозғалысы соған байланысты. Таңдау еркіндігі бұл жағдайда мінез-құлықтың кейбір тәуелсіз әлеуметтік бірліктермен, бұл жағдайда атқарушылық іс жүргізу тараптарымен дербес анықталатынын білдіреді. Жоғарыда айтылғандарға байланысты диспозитивті принцип нақты процессуалдық әрекеттерді жүзеге асырудың кең ауқымы мен көп нұсқалылығын алдын ала анықтайды, сол арқылы жеке тұлғаның оң әлеуметтік-құқықтық белсенділігін ынталандырады, оның еркіне сәйкес іс жүргізу әрекеттерін орындауға мүмкіндік береді деген пікір дұрыс.

Қолданыстағы Қазақстан Республикасы Атқарушылық іс жүргізу заңнамасы тараптарға сот шешімі заңды күшіне енгеннен кейін татуласу келісімін жасауға мүмкіндік береді - атқарушылық іс жүргізу процесінде, атқарушылық іс жүргізу процесінде жасалған келісім оны сот ісін жүргізу немесе банкроттық туралы іс жүргізу сатысындағы бітімгершілік татуласу келісімнен ажыратуға мүмкіндік беретін кейбір ерекше белгілерге борыштық іс жүргізу ие. Дәл заңды күшіне енген сот шешімі негізінде өндіріп алушыға атқару парағы беріледі, оны орындау үшін ол атқарушылық іс жүргізуді қозғайды.

Сот шешімі – мемлекеттік орган ретінде қаралған даудың мазмұны бойынша соттық шешімінің нысаны. Даулы талапты тексеріп, оның бар екендігіне көз жеткізген сот өз шешімімен жеңімпаз тараптың мәжбүрлеп орындату құқығын жүзеге асыру мүмкіндігін растайды. М.А. Гурвич «Сот шешімімен бекітілген мәжбүрлеудің азаматтық субъективті құқығы процессуалдық түрде жүзеге асырылатын болады» [8, 104 б.]. Сонымен бірге, сәйкес заңды күшіне енген сот актілері ғана орындалуы мүмкін. Сот шешімінің заңды күші іс бойынша шешілген сот шешімінің ерекше сапасын білдіреді, ол шешімнің тараптар үшін, іске басқа да қатысушылар үшін де, соттың өзі үшін де, сондай-ақ сот үшін де барлық мемлекеттік мекемелер мен ұйымдарға, лауазымды адамдар мен азаматтарға, тіпті егер олар іске қатыспаса да міндетті болатындығынан тұрады. Атқарушылық іс жүргізудегі татуласу келісімі олардың қалауына байланысты бола алмайды. Бұл көзқарас бұл әрекеттердің заңды күшіне енген сот шешімін беретін растайтын құқықтың жай диспозициясы өзінің құқығын пайдаланудан бас тарту екендігімен негізделеді. Осылайша, заңды күшіне енген сот шешімінен туындайтын құқықты өзгерту немесе ауыстыру оны белгілі бір материалдық құқықтық әсер ету мүмкіндігінен

айырады, бірақ сонымен бірге соттың шығарған сот шешімі заңды күшіне әсер етпейді деген қорытынды жасалады [8, 120-123 б.].

Талапкердің атқару парағын алудан бас тартуы немесе өндіріп алудан бас тартуы сот шешімінің заңды күшіне әсер етпейтіндігі және оның құқығына билік ету актісі ғана екендігі туралы жоғарыда келтірілген дәлелмен келісе отырып, көрсетілген қорытынды атқарушылық іс жүргізу процесінде жасалған бітімгершілік татуласу келісімге қатысты әділ болып табылады. Біздің ойымызша, атқарушылық іс жүргізуде жасалған бітімгершілік татуласу келісім іс жүзінде қабылданған іс бойынша орын алған, заңды күшіне енген, оның негізінде атқару құжаты берілген сот актісін жояды. Атап айтқанда, мұндай қорытынды бітімгершілік татуласу келісімнің мемлекеттік мәжбүрлеу күшімен қамтамасыз етілетіндігінен туындайды. Егер ол ерікті түрде орындалмаса, ол мәжбүрлеп орындауға жатады. Ол дегеніміз, сот органы бекіткен тараптардың істі қайта қарау туралы сотқа жүгіну мүмкін еместігі оның сот бітімгершілік келісін бекітпейінше, оны бітімгершілік келісім ретінде қарастыруға болмайды деген сөз. Осылайша, талап ету күші бойынша бітімгершілік татуласу келісімі сот актісіне теңестіріледі, ол бойынша сот істі мәні бойынша шешеді.

Жоғарыда айтылғандарды талдау атқару өндірісінде жасалған бітімгершілік келісім өндіріп алушы мен борышкерге заңды күшіне енген сот шешімін өз еркімен өзгерту құқығын береді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Осы жерде айта кететін жайт, шешімнің міндетті сипатынан туындайтын өзгермейтін қасиеті тікелей көрсетілген жағдайларды қоспағанда, шешімді толықтыру және нақтылау және айқын арифметикалық қателерді жою. тіпті іс бойынша шешім шығарған соттың өзі де оны өзгертуге құқылы емес. Осыдан атқарушылық іс жүргізу процесінде бітімгершілік татуласу келісім жасалған жағдайда оған қатысушылардың өндіріп алушы мен борышкердің еркін білдіруіне басымдық беріледі деген қорытындыға келуге болады. Сот шешімінде қамтылған соттың мемлекеттік өкімі бойынша атқарушылық бітімгершілік келісін жасауда өндіріп алушының басым жағдайын атап өту керек. Егер талапкер мен жауапкер арасындағы құқықтық қатынастар даулы болса, онда атқарушылық іс жүргізуде өндіріп алушының құқығы, сондай-ақ борышкердің міндеттемесі міндетті сот актісімен – сот шешімімен бекітіледі.

Талапкердің басымдылық жағдайы атқарушылық іс жүргізу сатысында оның құқығының даулылығына күмәнданбауында – ол сот актісімен расталады, ал сот шешімін алу үшін талап қоюшыға бұл жеткілікті. шешімді орындау процесін бастау қажет. Сонымен бірге, сот шешімін орындауға бұру туралы мәселені шешу кезінде өндіріп алушы борышкердің немесе шешім шығарған органның пікіріне тәуелді болмайды. Атқарушылық іс жүргізудегі борышкердің ұстанымы туралы мәселеге қатысты ол айта кету керек, борышкер үшін мінез-құлық нұсқаларын таңдау іс жүзінде шектелген, өйткені борышкер бастапқыда міндетті тұлға болып саналады, ол кез келген әрекетті жасауға мәжбүр болуы керек. Сонымен бірге, сот талқылауы, егер талапкер мен жауапкер тең жағдайда құқықтарын растамай және бір-біріне жеңілдіктер жасаса, оларда әлі жоқ нәрседен бас тартса, талап қоюшы өзінің игілігінің бір бөлігінен немесе оның бір бөлігінен тіпті бұл құқық тек қағаз жүзінде бекітілген болса да бас тартады. Сонымен, өндіріп алушыны борышкермен бітімгершілік татуласу келісін жасауға итермелейтін себеп құқықтың дауы емес, сот шешімімен шығарылған нәрсені алу мүмкіндігіне қатысты белгілі бір күмән болып табылады.

Борышкер үшін бітімгершілік татуласу келісін жасасу оған сот шешімімен жүктелген міндеттеме ауыртпалығын жеңілдету тәсілдерінің бірі болуы мүмкін, атап айтқанда, борышкердің ерікті түрде орындау үшін көзделген мерзімде бітімгершілік келісін жасасуы. орындау үшін сыйақы төлеуге байланысты қосымша шығындарды болдырмайды. Сонымен қатар, бітімгершілік келісін жасау арқылы борышкер өзіне жүктелген міндеттеменің сомасын да, орындау тәсілін де өзгерте алады. Бұл ерекшелік алдыңғы екі шарттың мәнінен шығады. Сот талқылауы барысында жасалған бітімгершілік татуласу келісімнен айырмашылығы, атқарушылық бітімгершілік татуласу келісімі көбінесе борышкердің өз міндеттемелерін орындау шарттарын оңтайландыру құралы ретінде қызмет етеді. Атқарушылық іс жүргізу барысында

тараптар төлемді кейінге қалдыру немесе бөліп төлеу жоспары туралы, не борышкерге жүктелген міндеттемені орындау тәсілін өзгерту туралы келісімге келуі мүмкін. Сонымен, егер борышкерде өндіріп алушының пайдасына шығарылған соманы төлеуге жеткілікті қаражаты болмаса, тараптар борышкердің өндіріп алушыға басқа мүлікті беруі туралы келісе алады, оның орнына өндіріп алушы өз тарапынан талаптан бас тартады.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандар келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, сот шешімін орындау сатысында жасалған бітімгершілік татуласу келісімі материалдық және іс жүргізу құқығының элементтерін қамтитын біртұтас құқықтық және фактілік құрамды құрайды. Екіншіден, бітімгершілік татуласу келісімді жеке құқықтың бір көрінісі ретінде қарастыру ұсынылады. Дәстүрлі түрде жария құқық саласына жататын және азаматтық іс жүргізу құқығында жеке құқық принциптерінің болуымен айқындалатын және азаматтық процеске қатысушылардың тағдырды анықтау жөніндегі өкілеттіктерінің жалғасы болып табылатын атқарушылық іс жүргізу саласында басталады. Үшіншіден, атқарушылық іс жүргізу процесінде жасалған бітімгершілік татуласу келісімі оны сот талқылауы барысында жасалған бітімгершілік келісімнен шектеуге мүмкіндік беретін белгілі бір ерекше белгілерге ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері) 31.10.2015. Ресми мәтіні. – Алматы: Жеті Жарғы. 2019. – 217 б.

2 Яблочков Т.М. Нормативная сила судебного решения // Вестник гражданского права. - 1916. - N 1.

3 Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 128 с.

4 Қазақстан Республикасының 2010 жылғы «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Заңы.// <http://adilet.zan.kz/kaz/> (жүгіну мерзімі: 18.02.2023)

5 Рожкова М.А. Основные понятия арбитражного процессуального права. – М.: Статут, 2003. – 120 с.

6. Қазақстан Республикасының Төрелік туралы Заңы 2016 жылғы 08 сәуір. // <https://adilet.zan.kz/> (жүгіну мерзімі: 18.02.2023)

1) 7. Атқару өндірісі сатысында бітімгершілік рәсімдерді қолдану мәселелері бойынша өзара ынтымақтастық туралы Меморандумға қол қойылды.// <https://zhmb.sud.kz/kaz/> (жүгіну мерзімі: 18.02.2023)

8. Гурвич М.А. Решение суда в исковом производстве. Пятый выпуск. – М., 2005. – 147 с.

9 Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / пер. с англ.; под ред. Р.М. Ходыкина; Кембриджский ун-т. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.